

Ideologie a kýč

Ladislav Hejdánek

This serves as a preparation for the final document:

[Ideologie a kýč](#)

jedná se o přípravu k tomuto výslednému dokumentu:

[Ideologie a kýč](#)

◆ přednáška | přípravné poznámky, česky, vznik: 1966/1968 ◆ poznámka: Referát v Redutě 4. 12. 1966 + přednáška v Oblastní galerii v Liberci 18. 5. 1967 (publikovaný text je rozšířenou verzí původního referátu)

◆ lecture | preparatory notes, Czech, origin: 1966/1968

Ideologie a kýč

Ladislav Hejdánek

This serves as a preparation for the final document:

[Ideologie a kýč](#)

jedná se o přípravu k tomuto výslednému dokumentu:

[Ideologie a kýč](#)

◆ přednáška | přípravné poznámky, česky, vznik: 1966/1968 ◆ poznámka: Referát v Redutě 4. 12. 1966 + přednáška v Oblastní galerii v Liberci 18. 5. 1967 (publikovaný text je rozšířenou verzí původního referátu)

◆ lecture | preparatory notes, Czech, origin: 1966/1968

Ideologie a kýč

Ladislav Hejdánek

This serves as a preparation for the final document:

[Ideologie a kýč](#)

jedná se o přípravu k tomuto výslednému dokumentu:

[Ideologie a kýč](#)

◆ přednáška | přípravné poznámky, česky, vznik: 1966/1968 ◆ poznámka: Referát v Redutě 4. 12. 1966 + přednáška v Oblastní galerii v Liberci 18. 5. 1967 (publikovaný text je rozšířenou verzí původního referátu)

◆ lecture | preparatory notes, Czech, origin: 1966/1968

Ideologie a kýč [přípravné poznámky] [1966]

Večer v Redutě dne 4. 12. 66

„Ideologie, věda, umění“

- a) Návrh (LvH) 2 str.
- b) Poznámky k referátu LvH 10 str.
- c) Záznam o referátech Zbyňka Hejdy a Jiřího Němce 2 str.
- d) Záznam o diskusi (+ poznámka) 3 str.

Prosinec 1966

Ideologie a kýč (Konspekt)

1. Analýza časté koexistence až symbiózy ideologií a kýčovitěho umění vede k nezbytným pojmovým posunům. L. Giesz např. chápe kýč a kýčovitost jako obecně lidskou možnost, přesahující sféru umění. Podobně lze rozšířit pojem ideologie.
2. Proměny chápání pojmu ideologie před Marxem, u Marxe a po něm. Období strukturálních proměn pojetí ideologie v nemarxistické a marxistické filosofii. Marxovo pojetí jako klasické východisko.
3. Brochovo pojetí kýče jako radikálního zla; podstata tzv. imitačních systémů (podle Brocha).
4. Kýčovitost v umění a v životě. „Falešnost“ lidské existence jako zdroj „falešného vědomí“. Individuální a společenská složka obojí „falešnosti“.
5. Myšlení ideologické a kritické; přechody mezi obojím. Význam ideologizace původně teoretického pojmu ideologie. Věda a ideologie.
6. Ideologie, kýč a zájmy. Subjektivní a objektivní stránka ideologií. Partikularita a univerzalita jako jedno z kritérií.
7. Funkce ideologie a kýče v potvrzování dané skutečnosti. Vztah pravdy a skutečnosti. Místo pravdy v umění a v individuálním i společenském životě.

Lad. Hejdánek

Ideologie a kýč

Obecná zkušenost zvláštní spjatosti ideologií a kýčovitosti, opětovně potvrzovaná na jedné straně zřejmou náklonností ideologie, nacházet pomoc a podporu v uměleckém kýči a na druhé straně jakousi vnitřní korumpovaností kýče, který se ve své vlastní lživosti přilnavě zachycuje na upadlosti vědomí, na němž je ideologie založena a z něhož vyrůstá, nemůže v nás nezbudit otázku po povaze této blízkosti až příbuznosti obou jevů. Nedošlo-li k určitému posunu v chápání jak ideologie, tak kýče již dříve, musí být vyvolán právě postavením podobné otázky. Půjde-li nám totiž nikoli jen o vysledování vnější četnosti užších spojení mezi ideologií a kýčem (metodou převážně sociologickou), ale o srovnání vnitřního světa a zejména jeho struktury v obou případech, znamená to vlastně první krok k pochopení jak ideologie, tak kýče jako obecnější lidské možnosti, tedy krok k rozšíření příslušných pojmů, a tedy k jejich aplikaci v širší oblasti, než připouští jejich běžné použití. Tento posun odpovídá zhruba vývoji, jež oba pojmy prodělaly (jímž prošly) v proměnách myšlenkových dějin; a umožňuje nám sledovat např. problém tak nutkavý, jako zda je ideologie také

kýčem. A je-li tomu tak, zda je v této podobě upadlostí filosofie nebo vědy; zda tedy může a za jakých okolností filosofie nebo věda upadnout, poklesnout podobně jako umění. Tak by bylo vrženo nové světlo na povahu ideologie. V jakém smyslu však by podobná konfrontace ideologie a kýče mohla přispět k lepšímu osvětlení samotného kýče? To by mělo být hlavním cílem naší studie.

Návrh na provedení tématu „Ideologie, věda a umění“ v Redutě 4. 12. 1966

a) Téma „vědy“ se zdá dost vybočovat z tématu (jak se ostatně ukazovalo už v rozhovoru u Zbyňka); navrhuji nahradit filosofií. (Věcně – tady nejde ještě o název.)

b) Od Zbyňka bych rád slyšel něco jako demonstraci sepětí kýče s ideologií (zejména politickou ideologií), a to v tom smyslu, aby bylo naznačeno, nakolik je typ ideologie charakterizován typem umění či paumění, k němuž vede a které vyžaduje, a také obráceně, nakolik je pro kýč charakteristické, že je vázán a podpírán nějakou ideologií, zejména upadlého typu. (Politickou ideologií; nebo i jinou?) Na druhé straně zase by bylo dobré demonstrovat typ umění a názorů na umění (reflexe umělců a kritiků), které nejsou jen protichůdně ideologicky orientovány, ale orientovány protiideologicky, resp. je jim tak rozuměno, jsou tak přijímány, tj. vítány, nebo odmítány.

c) Od Jirky bych rád slyšel demonstrovat vazbu určitých typů uměleckých (umělecké tvorby) na religiozitu, na církevnost, ovšem církevnost také určitého typu. Snad rozlišení religiozity „čistě“ a „politické“? Má politické zaměření takové religiozity vliv na kýčovitost (= pokleslost) umělecké kvality? Je duchovní situace (slabost nebo naopak duchovní síla) náboženského a nábožensko politického ideologického zaměření postihnutelná, zachytitelná parametry, zjistitelnými na typu umění, k němuž tíhne a jemuž je blízka? Existuje umění, které paralyzuje a nabourává uzavřenost určitých typů náboženské a nábožensko-politické atmosféry, takže jeho odmítání může být považováno za symptomatické pro tuto atmosféru?

d) Jak je zřejmo, jde o jistou sondu v území, které může být zkratkou a frází označeno jako problém souvislosti mezi avantgardou uměleckou a společensko-politickou, a opačně mezi dekadencí uměleckou a politickou. Jde o nalezení pevnější půdy pro analýzu příčin vzniku dekadence ve smyslu kýčovitosti apod., jakž i pro analýzu příčin obviňování z dekadence takových typů uměleckých programů a jejich realizací, které svou nejzřejmější povahou ukazují v pravém světle charakter společensko-politických pozic oněch kritiků. Touto otázkou, tímto dotazováním je připraven současně terén pro otázku další, totiž jakou funkci v oné ať už umělecké nebo politické „avantgardnosti“ nebo zase „dekadentnosti“ má jednak sebeuvědomění (reflexe) vůbec, jednak kritická filosofie, stojící vždy v napětí s ideologičností.

e) Vyjde-li všechno tak krásně, jak bych si představoval a přál, chtěl bych ukázat, že ve filosofickém pohledu se ukazují zdroje avantgardnosti a filosofického kriticismu jako identické a že jsou zakotveny ve vztahu k jisté základní otevřenosti, která se otvírá lidské realizaci (tj. má být realizována, ale je přece jen něčím významným ještě dříve, než je realizována, tj. než „jest“). Ideologičnost je subjektivita a zabeďněnost, uzavřenost; umění, které neotvírá, je prae-morální zradou, poklesává k paumění a stává se kýčem. Mezi kýčem a ideologičností je hluboká vazba, nikoliv však asi přímá, bezprostřední, nýbrž prostředkovaná vztahem k otevřenosti, která se otvírá na hlubší, elementárnější rovině, totiž na rovině sociální praxe (praktické sociální zakotvenosti všech úrovní – osobní životní styl, vazby rodinné, pracovní, veřejná činnost atd.). Strukturování kolektivních vazeb (hnutí, strany, národy a církve etc.) umožňuje v jistých případech krystalizaci celých sociálních okruhů, které se i jako celek nějak vztahují k oné základní otevřenosti, a buď ji realizují nebo se proti ní obrňují. Tato krystalizace má významné vztahy k ideologiím, umění, kýči a filosofii. Atd.

f) Vyjde-li všechno méně krásně, budu se inspirovat příspěvky Zbyňka a Jiřího. Z toho budou pak mít asi jen prospěch posluchači i téma samo. Za změtenost se omlouvám, na sliby jsem zapomněl, a tak jsem to teď nasmolil na papír způsobem, který lze s trochou shovívavosti nazvat neodpovědným.

Láďa

18. 11. 66.

P.S.

Pochopitelně se na to budeme muset někdy (včas) sejít.

P. P. S. S.

Zbývá ještě otázka názvu pořadu. Navrhuji několik možností (ve smyslu krycích názvů):

Umění otvírající a zavírající

Otevřenost v tvorbě a v myšlení

Umění a společenské myšlení

Avantgarda. Ideologie a reflexe

(Avantgardnost a dekadentnost. Ideologie a reflexe)

Umění ve struktuře společnosti (v sociální struktuře)

Umění a kýč. Sociální aspekty

a dál už nedovedu nic vymyslet.

Ideologie a kýč

Reduta 4. 12. 1966

1. Kýč jako *obecně lidská možnost* („gesto“ státníkovo“ – Giesz). Je *ideologie* (filosofickým nebo vědeckým) *kýčem*? Nese s sebou kýč ideologii, potřebuje ideologie kýč, jsou mezi obojím jednoznačné svazky?

2. Pojmové vyjasnění. *Co je ideologie?* „Ideologická metoda: vycházet z pojmu předmětu místo z předmětu samého“ (Engels, A-Dühr.) Není však tudíž sám tento výměr *už ideologickým* výměrem? Je možno *plně pochopit*, co je to ideologie, *aniž ji sdílíme*? (Odstup.)

3. Slovo „ideologie“ z doby *franc. revoluce*; dnešní význam zhruba dostalo na *počátku 19. století*. Metafyzické pojetí idejí; zhroucení tohoto idealismu (klas. něm.) vyvolalo *kritiku*, a zejména odmítnutí samostatnosti idejí: ideologie jako závislé myšlení, podmíněné, nesamostatné.

4. V marxismu vývoj od odmítání ideologie k jejímu respektování a požadování. (Diskuse v *Lit. nov.* 1956 a její zakončení.) Proti kritice ideologie je vypracovávána jakási *ideologie ideologie*. (Návrat, ponoření do ideologičnosti.)

5. Výklad na citátu z Engelse: (přečíst). Bez systému to nejde (i když bude relativizován); ostatně odkud bylo Engelsovi „jasné“, že svět je „souvislý celek“? „Jednotný systém“?

1. citát Engels, z přípr. prací k *Anti-Dühr.*, Pha 1949, str. 300

... že svět představuje jednotný systém, tj. souvislý celek, je jasné, avšak poznání tohoto systému předpokládá poznání *celé* přírody a dějin, jehož lidé *nikdy* nedosáhnou. Kdo tedy dělá systémy, musí ty četné mezery vyplňovat *vlastními výmysly*, tj. *iracionálně fantasírovat*, ideologizovat.

6. Pozitivní význam „ideologie“. Feuerbachova kritika náboženství a theologie – potvrzení, zdůraznění člověka a antropologie. Člověk si možná nemohl sám sebe uvědomit jinak než přes Boha – neboť kdyby zůstal u faktického stavu, musel se uvědomit jako zvíře.

7. Filosofie může být „v rozporu“ se skutečností buď tak, že vede kupředu, anebo tak, že vede zpět. Kritika ideologií (19. stol.) byla také ideologická. Každá filosofie obsahuje ideologické prvky, tj. může se stát ideologií, ačkoliv byla původně kritikou. Marxova filosofická kritika se stala filosofickou ideologií, proto je vypracována „ideologie ideologie“.

8. K podstatě ideologie náleží, že *potvrzuje* skutečnost v její zdánlivosti, *jevovosti*, a že ji *patetizuje* (ať *pro*, nebo *contra*). Havlovo *Vyrozumění – školitel*. Vědecká ideologie používá všech fines vědy, *napodobuje* vědu takřka k nerozpoznání, napodobuje i její kritické metody, podobá se jí až do totožnosti. Rozpozná se podle toho, že na rozdíl od skutečné vědy a skutečné filosofie *potvrzuje daný stav věcí a konformuje se s ním*.

9. Tato konformita vylučuje distanci, a tím i možnost pravdivého pohledu na skutečnost. To právě znamená, že [chybí naskenované slovo] skutečnost je potvrzována nikoli ve své plnosti a pravé podobě, ale *zkresleně, částečně*, jen v *určitých* jevových rysech, zatímco *jiné* jevové rysy, a především *sama podstata* jsou *potlačeny*.

10.

Perfekcionismus: věda má ohromně blízko ideologii právě v tomto ohledu; filosofie se nejlépe brání proti ideologii tím, že se nesnaží vypracovávat dokonalé soustavy a postupy; tím je právě filosofie bližší umění.

Ideologie a kýč Přípravné poznámky

ad: Reduta 4. 12. 1966

1.

Nejde o kapitolu z nějaké „mentální hygieny“, o návod, jak se vyvarovat pokleslých, nečistých forem myšlení a umění. Pokus o podobnou sterilizaci je pouze jedním ze způsobů upadlosti, jednou z cest pokleslého myšlení a pokleslého umění. Myšlení, které se chce úzkostlivě vyvarovat každé ideologičnosti, se s jistotou mine pravdou; umění, které se chce předem a zaručeně vyhnout nebezpečí kýče, nedospěje nikdy k tomu, aby se vůbec stalo uměním. Nietzsche měl v jednom smyslu pravdu, když pravdu označil za druh lži; rovina, na níž se realizuje pravda, je totiž totožná s rovinou, na níž se realizuje lež. Předem se vyhnout nebezpečí lži, předem ji vyloučit a znemožnit, to znamená současně vyloučit a znemožnit pravdu. Pravdu lze realizovat jenom uprostřed lži, v navázání na lež a s rizikem, že ve lži zůstaneme, že v ní utoneme – ale současně i s důvěrou, že z této léčky vyvážneme a nebezpečí unikneme. Předem se nelze zabezpečit proti omylu, lži, vině; o tom všem se rozhoduje na cestě za pravdou. Teprve na cestě můžeme všeho dosáhnout anebo všechno ztratit. Výchozí pozice nám nemohou nic zabezpečit, ale ani nic znemožnit; ve východisku ještě není rozhodnuto o pravdě a lži. Rozhodující je cesta.

2.

V jistém smyslu tedy lze umění považovat za určitý druh kýče a filosofii za určitý druh ideologie. To může být dokumentováno např. na Feuerbachově pojetí náboženství. Každá filosofie vychází z určité ideologie a určité ideologické rysy (prvky) ve své struktuře zachovává. A nejen to: každá filosofie se

může znovu stát ideologií i v těch svých momentech, jimiž už jednou ideologičnost překonala. Vlastní ideologičnost je však de facto něčím, co filosofii nepředchází, nýbrž naopak, do čeho filosofie upadá, co představuje její úpadek, její pokleslost. A právě na tomto místě musíme rozlišit mezi ideologií, která se dosud nepozvedla a nedosáhla filosofické úrovně, a mezi ideologií, která vznikla poklesnutím z této úrovně. Je ideologie předfilosofická a protifilosofická. Ve stejném smyslu existuje jakási základní „prastruktura“ umění, která není vlastním kýčem, ale stává se jím, jestliže do ní umění znovu upadne. Skutečná ideologičnost a skutečný kýč není tedy něčím, co by bylo možno rozpoznat bez ohledu na situaci, tj. na časové, vývojové, událostné souvislosti, ale je to jistá degradovaná a degradující dynamika, do níž je umělec, politik, myslitel atd. zapojen, na níž participuje a kterou sám aktivně spoluvytváří. Tato dynamika se může ostatně vztahovat také jenom na recipienta, na diváka, posluchače atd., který ožíví ve svém přístupu a pochopení nikoli dílo samo, ale pouze některé jeho složky, a to tak, že je teprve ve svém přístupu strhne do oné degradovanosti a reintegruje je kýčovitě, tj. jako kýč. Tato kýčovitost přístupu k dílu je ovšem nevysychajícím zdrojem kýčovitosti samotných uměleckých děl; umělec překonává tuto dynamiku kýčovitosti tím, že se vzepře oné společenské objednávce, žádající a očekávající od umění vyhovění a potvrzení pro kýčovitý přístup sám. Odtud ono neutuchající napětí mezi opravdovým uměním a převážnou většinou obecenstva, které se o umění „zajímá“ a které od umění něco „očekává“ (vedle toho pak je početná skupina neinteresaných, jejíž struktura je velmi různorodá).

3.

V nedokončeném úvodu ke kritice politické ekonomie (M+E čes. 13, 668) píše Marx: „Umělecký předmět – a právě tak každý jiný výrobek – vytváří obecenstvo, které má smysl pro umění a je schopno mít požitek z krásy. Výroba vyrábí tedy nejen předmět pro subjekt, nýbrž i subjekt pro předmět.“ V daném případě je lhostejné, zahrneme-li kýč mezi pokleslé exempláře „uměleckých předmětů“ anebo mezi „jiné výrobky“. Nepochybně platí, že kýč jednak nachází obecenstvo, které má smysl pro kýč a pro jeho „vlezlé oblažování“ (Giesz) – a toto obecenstvo, jak víme, je velmi početné – , že však na druhé straně si toto obecenstvo vytváří, že je uzpůsobuje k tomu, aby si kýč oblíbilo a aby rozvinulo svůj smysl pro kýč. Vzniká tedy otázka, na co kýč u obecenstva navazuje, co v obecenstvu posiluje a k čemu obecenstvo dovádí, dotváří. O několik řádek dříve čteme v témž Marxově textu: „... předmět není předmět vůbec, nýbrž určitý předmět, který musí být spotřebován určitým způsobem, opět zprostředkovaným výrobou samou.“ To lze dobře aplikovat na kýč. Kýč si nestačí sám, není čímsi kýčovitým sám pro sebe, ale vyžaduje kýčovitý konzum u obecenstva, vyžaduje a vyvolává kýčovitost v samotném přístupu diváka, posluchače, čtenáře. „Výrobek je výrobkem ne jakožto zvěčněná činnost, nýbrž jen jakožto předmět pro činný subjekt.“ (Tamtéž, opět o několik řádek dříve.) (str. 667). Kýč je kýčem ne svou vlastní, soběstačnou, v sebe uzavřenou povahou, ale právě jakožto předmět kýčovitého prožívání, kýčovitého konzumu. V jistém smyslu se kýč skutečným kýčem teprve stává uprostřed kýčovitého prožívání a skrze ně. Teprve v druhém sledu, v druhé řadě a následně může cosi z kýčovitosti ulpět v samotné předmětné podobě kýče, tj. – jak říká Giesz – kýčovitost prožívání může sedimentovat ve zvláštní výtvar, kýč. Nicméně si musíme klást otázku, zda jde o stejnou polohu, již se vnější stránka určitého výtvaru dostává prostřednictvím prožívání, resp. vůbec přístupu oné integrity, která má také svou vnitřní stránku, v níž je evokován onen vlastní, tj. vnitřní svět díla; jinými slovy, jde o otázku, zda se kýč stává kýčem právě tou měrou a jenom tou měrou, jakou se i umělecké dílo teprve stává celým dílem, anebo zda postup, dynamika a struktura tohoto „fieri“ je u kýče jiná než u skutečně uměleckého díla. Je kýčovitost jenom v prožitku, anebo je i prožitek ještě formován či deformován čímsi, co sám neprodukuje, ale čemu vychází vstříc, čemu se odevzdává nebo čemu propadá?

4.

Člověk se liší od zvířat nikoli tím, že si uvědomuje věci, ale teprve tím, že si je vědom, že si uvědomuje; lidské specifikum není v tom, že člověk ví, ale teprve v tom, že ví, že ví. Říkejme tomuto specifickému druhu či lépe stupni vědomí reflexe. V reflexi dovede člověk přistoupit ke svému vlastnímu vědomí a myšlení; teprve v reflexi je možná sebekontrola vědomí a myšlení, neboť teprve v reflexi se otvírá otázka pravdivosti a nepravdivosti. Člověk se ovšem liší od zvířete nejnapadněji svou praxí, tj. zcela odlišným způsobem své činnosti. Praxe je však možná (jako specificky lidská činnost) pouze za intervence reflexe; každá praxe předpokládá jistý rozvrh činností, které jsou navzájem sobě vnější, které jsou samy o sobě v souvislostech celkem nahodilých a jejichž integrita v celku praktického uskutečňování je prostředkována a přímo založena tímto rozvrhem, který vždycky alespoň částečně přechází práh, přes nějž pouhé vědomí dosahuje stupně reflexe, reflektujícího vědomí. Mohli bychom tedy plným právem prohlásit, že praxe je umožněna a založena reflexí. Reflexe však není vědomí v tom smyslu, že by takto vědomí bylo základem praxe; reflexe je sama specifickou praxí, začátkem praxe, „semenem“ praxe. Nikoli tím, že je vědomím, ale tím, že je praxí, může reflexe zakládat veškerou rozmanitost lidské praxe vůbec. Každá reflexe je však reflexí nějaké praxe. Jenom chybně bychom z toho však mohli vyvodit, že tedy praxe předchází reflexi a že tedy existuje praxe, která je na reflexi nezávislá a která může být realizována bez zásahu, bez intervence jakékoliv reflexe. Tato pouze logická úvaha by totiž docela zapoměla na to, že to, co může být reflektováno, se v reflexi praxí teprve stává, ale bez reflexe je pouhou činností. Jinými slovy, v reflexi je činnost jako praxe teprve interpretována a teprve touto interpretací se skutečně praxí stává, tj. stává se základnou praktické zkušeností, která je významná pro další rozvrhy praxe.

5.

1. Kýčovitost v umění a v životě
2. Pojem ideologie u Marxe a po Marxovi
3. Brochovy „imitační systémy“
4. Zdroj falešného vědomí ve falešné existenci
5. Myšlení ideologické a kritické; přechody (věda a ideol[ogie])
6. Ideologie; kýč a zájmy
7. Pravda a skutečnost; potvrzení skutečnosti a uplatnění pravdy

Ideologie a kýč

Reduta, 4. 12. 1966

Ludwig Giesz chápe kýč jako obecně lidskou možnost a shledává jeho znaky nejen v umění, ale ve všech oblastech lidského života. Tak např. říká, že určité gesto státníkovo se může jevit jako kýčovitě. Máme-li uvažovat o vztahu mezi ideologií a kýčem, bude nejspíše tou první myšlenkou, která nás samovolně napadne, otázka, zda ideologie není zvláštním případem kýče, totiž světonázorovým či filosofickým (vědeckým) kýčem. Aby se tento nápad mohl stát hypotézou a aby jakožto hypotéza mohl být prověřován, k tomu je především zapotřebí vyjasnit pojmy, jichž je ve formulaci použito.

Vyjasnění pojmů ovšem není tak snadnou záležitostí, aby mohlo být vyřešeno nějakým výměrem nebo definicí. Vycházet z pojmu předmětu místo z předmětu samého bývá někdy považováno za příznačné pro ideologickou metodu (např. Engels *ADühr.*). Přidržet se běžného pojetí není také nijak snadné, neboť nevíme, které pojetí máme považovat za běžné. Ani vycházet z původního smyslu

slova by nikam nevedlo. Slovo „ideologie“ pochází z doby francouzské revoluce a bylo utvořeno podobně jako kupř. biologie; znamenalo nauku o idejích; to měla být filosofická disciplína, která by sloužila jako základ všem vědám. Je tedy zřejmé, že je třeba přece jenom určité pojetí volit, případně si je vytvořit. Je-li tomu tak, stojíme ovšem před otázkou, zda tak nezbytně zůstáváme v zajetí nějaké ideologie. Ostatně, je opravdu třeba pojímat ideologii neideologicky? Je pravdivější neideologické pojetí ideologie než pojetí ideologické? A co vlastně znamená „ideologická koncepce ideologie“?

Často je citován Engelsův výrok z dopisu Mehringovi (14. 7. 1893), že „ideologie je proces, který koná tzv. myslitel sice s vědomím, avšak s vědomím falešným“. Klasickým příkladem kritiky ideologie v tomto smyslu je Feuerbachova filosofie. Feuerbach neodmítá theologii v její substanci, v jejím jádře, ale pouze v tom, že se tváří jako theologie a že tak sebe samu chápe. Ve skutečnosti to je antropologie; Feuerbach podniká toto odhalení, aby potvrdil podstatu theologie, totiž antropologii. Podle Feuerbacha se člověk vztahuje k Bohu tak, že se ve skutečnosti vztahuje k člověku (jako rodové bytosti), ale sám sobě dost nerozumí a falešně se domnívá, že se vztahuje k Bohu. Mnoho nejasností v Marxově a zejména Engelsově pojetí ideologie dostaneme do ostřejšího světla, podržíme-li v paměti toto schéma, které pochopitelně má zdroj starší než je Feuerbach, totiž nejméně Hegela a vůbec celou tradici německého idealismu, který se sice právě jakožto ideologie zkompromitoval, ale který současně poskytl oněm kritikům, kteří jeho ideologičnost odhalovali, theoretické východisko (anebo jenom ideologické?).

Toto schéma může být stručně a pro okamžitou potřebu snad dostatečně vyjádřeno asi takto: vědomí má jakoby dvě etáže. V první etáži, kterou s ním sdílejí i zvířata, si člověk něco uvědomuje. Obsah tohoto vědomí není ani správný, ani nesprávný, ale prostě jest. Teprve v druhé etáži je obsah tohoto vědomí interpretován: člověk si uvědomuje své vědomí, je si vědom, že si je vědom, ví, že ví. To je podstata reflexe, jíž se vyznačuje pouze člověk jakožto člověk. Falešnost vědomí nastupuje teprve na této druhé etáži. Svůj vztah k vlastní podstatě interpretuje člověk podle Feuerbacha jako vztah k Bohu, tedy chybně. Odhalením falešnosti této reflexe se ideologické zkreslení stává transparentním a ukazuje se skutečný předmět vědomí, totiž člověk. Vědomí člověka se tak pozvedá na vyšší rovinu, protože nyní už si je vědom sebe tak, že ví, že jde o něho, o jeho podstatu, a nikoliv o Boha. A tak si netoliko uvědomuje člověka, ale současně ví, že si uvědomuje člověka.

[následují ještě kusé poznámky z průběhu debaty – nepřepsáno; pozn. red.]